

Az élelmiszer-termelés relokalizációjának térbeli különbségei és változásuk Magyarországon a XXI. század elején

Spatial differences and their changes in the relocalisation of food production in Hungary at the beginning of the 21st century

INZSÖL RENÁTA

INZSÖL Renáta: PhD-hallgató, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Széchenyi István Doktori Iskola; 9400 Sopron, Erzsébet u. 9.; inzsol.renata.orsolya@phd.uni-sopron.hu; <https://orcid.org/0000-0002-0903-1271>

KULCSSZAVAK: rövid ellátási lánc; helyi élelmiszerrendszer; vidékfejlesztés

ABSZTRAKT: A helyi élelmiszer-termelés felértékelődése egyaránt jellemző az Európai Unióban és Magyarországon. A fejlesztési források területileg leghatékonyabb elosztásához a szakpolitikai döntéshozatal számára elengedhetetlen egy olyan eszköz, mely az élelmiszer-előállítás térbeli adottságait és fejlődési lehetőségeit is figyelembe veszi. A 2014-2020-as programozási időszak kezdetén nemzetközi minta alapján a hazai viszonyokra adaptált és meghatározott élelmiszer-relokalizációs index éppen ezt a célt szolgálta. Az időszak végéhez közeledve aktuális a változások vizsgálata. Az elmúlt öt évre vonatkozóan a tanulmány értékeli a hazai élelmiszer-relokalizációs termelői index változását, mely alkalmas a termelői adottságok és a fejlődési potenciál megyénkénti elemzésére. Mivel a korábbi indexben használt indikátorok nem mindegyike releváns, illetve a súlypontok áthelyeződtek, így a korábbi index módosított összetétellel került kiszámításra. Az eredmények azt mutatják, hogy a korábbi, 2014-es kutatáshoz hasonlóan a hagyományosan mezőgazdasági jellegű megyék esetében hasznosulhatnak leggyorsabban a hazai és EU-s támogatások. Míg az egyéni gazdaságok száma rohamosan csökkent, a 2000-es évek elejétől az ötödére esett vissza, addig a kistermelői aktivitási szint – amely több tényezővel is jellemezhető, mint a védjegyek vagy a termelői piacok száma – kilenc megyében nőtt 2014-ről 2019-re. Az elmúlt öt évben ugyan jelentős fejlődés ment végbe a helyi élelmiszer-termelésben és -értékesítésben, a lehetőségek még korántsem kiaknázottak teljes mértékben.

Renáta INZSÖL: PhD student, István Széchenyi Doctoral School, Alexandre Lámfalussy Faculty of Economics, University of Sopron; Erzsébet u. 9., H-9400, Sopron, Hungary; inzsol.renata.orsolya@phd.uni-sopron.hu; <https://orcid.org/0000-0002-0903-1271>

KEYWORDS: short food supply chain; local food system; rural development

ABSTRACT: The valorisation of local food production has gained momentum both in the European Union and Hungary over the past decade. The Common Agricultural Policy treats the shortening of the food supply chain and the reduction of distance between producers and consumers as a special goal. The paper tries to provide a tool for the most efficient spatial distribution of available rural development sources, which also considers the spatial characteristics of food production. The Index of Food Relocalization adapted at the beginning of the 2014-2020 EU programming period and defined for Hungarian conditions served this purpose. The index originally consisted of two main parts: a producer sub-index and a marketing sub-index, from which only the producer sub-index was elaborated in the Hungarian context.

As the end of the programming period is approaching and it is important to investigate changes in the activity of small-scale farmers between 2014 and 2019. The paper evaluates the changes of the domestic producer sub-Index of Food Relocalization related to the past 5 years. The sub-Index shows differences in the spatial distribution and development possibilities of local food systems. Calculations were made for Budapest, the capital, and the 19 counties of Hungary. Since not all indicators of the previous sub-Index are relevant for this research the producer sub-Index was calculated with modified indicators. Several new homepages and databases – even webshops – presenting local producers have been created in the past years. These usually have a smaller regional coverage, and they do not give proper information about the difference of farmers' activities at county level. Because of these changes the number of farmers' markets indicator was involved in the analysis instead of the number of producers advertising in online databases. It is mainly the local government and the civil sector that play a crucial role in establishing farmers' markets. This provides a broader perspective onto the range of regional development of short food supply chains.

The results show that similar to previous research from the year 2014, Hungarian and EU subsidies could become useful in traditionally agriculture-dominated counties. While the number of individual farmers has continuously been declining from the beginning of the first decade of the 21st century, the level of small-scale farmer activity has increased in 9 counties from 2014 to 2019. Great growth in the number of local product trademarks, relevant databases, webshops and even farmers' markets have led to a remarkable development in the local food movement. Overall, the results show still largely unexploited potential for development in Hungarian short food supply chains. The analysis of the marketing side of the index could be the subject of a further study, which could give an overview of the present situation of food relocalization in Hungary.

Bevezetés

A régmúltban a legtöbb élelmiszert helyben állították elő, és helyben is fogyasztották. A nemzetközi kereskedelem térhódításával és a fogyasztói társadalom kialakulásával egy időben az élelmiszer-ellátás is globálissá vált. Az üzletek polcain az év minden időszakában megtalálhatóak a világ bármely pontjáról érkező élelmiszerek. Az élelmiszeripar gyakorlatilag elszakadt a helyi mezőgazdaság adata lehetőségeitől (Ilbery, Kneafsey, Bamford 2000), és néhány világméretű nagyvállalat uralma alá került (Howard 2009). Az elmúlt évtizedek élelmiszerbotrányai megrengették a fogyasztók bizalmát a globális élelmiszerekben (Forbes et al. 2009; Toler et al. 2009). Renting, Marsden és Banks (2003) azt állítják, hogy az ellátási lánc rövidítése lehetőséget ad a termék igazi értékének és földrajzi eredetének tisztázására azáltal, hogy minimalizáljuk a közvetítők számát az előállításban, a feldolgozásban, az elosztásban és az értékesítésben.

A szakirodalom a „helyi”, a rövid élelmiszer-ellátási lánc, illetve a közvetlen értékesítés fogalmát többféle szempontból határozza meg. Gyakran ezen kifejezések szinonimaként szerepelnek. Kneafsey és szerzőtársai (2013) definiálták a rövid ellátási lánc fogalmát, miszerint a termelő és fogyasztó között megjelenő szereplők száma minimális, ideális esetben nulla. A téma más kutatói is a termelők és a fogyasztók közötti szoros földrajzi és így személyes, már-már bizalmi kapcsolatra helyezik a hangsúlyt (Marsden 2000; Martinez et al. 2010; Murdoch, Marsden, Banks 2000; Renting, Marsden, Banks 2003; Smithers, Lamarche, Joseph

2008; Sonnino 2007). A termelő és a fogyasztó közötti földrajzi távolság az egyes országokban nagyon eltérő, mely egyaránt függ az ország területének nagyságától és a jogszabályi feltételektől. Az USA-ban például az értékesítés helyétől számított 400 mérföld, azaz megközelítőleg 644 km, vagy az adott állam területe az a távolság, amelyen belül az élelmiszer helyinek számít (Martinez et al. 2010). Kanadában ez csupán 31 mérföld, vagyis körülbelül 50 km (inspection.gc.ca 2019). Az Európai Unióban nincs egységes gyakorlat a helyi élelmiszer földrajzi határának megállapítására, országonként eltérő, általában 20 és 100 km között változik. A hazai jogszabályi meghatározás 40 km-es körzetben vagy a megyehatáron belül jelölte ki a rövid ellátási láncok, helyi termékek piacát, kivétel ez alól a főváros, ahová az egész országból szállíthatók a helyi élelmiszerek (52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről). Mindezekről függetlenül elsősorban a fogyasztó az, aki eldönti, hogy az adott terméket helyinek tekinti-e vagy sem (European Commission 2006). Egyes kutatások szerint a fogyasztók hajlandók magasabb árat fizetni a helyi termékekért a velük járó élmény és a bizalmi attitűd miatt (Burton 2001; Van Wezemaal et al. 2014). Az élelmiszer-biztonság csökkenésével egyre nagyobb figyelem irányul a helyi védjegyekre és az eredetmegjelölésre (Caputo et al. 2013). A „helyi” segíti a rendszerben való gondolkodást, továbbá lehetőséget kínál a választásra (Hendrickson, Heffernan 2002). Nem kell elfogadnunk a konvencionálist, a tömegterméket, s továbbmenve, a kapitalista ideológiát sem, hanem a magunk urai lehetünk a globalizálódó világban (Robinson, Farmer 2017).

Az ezredforduló után az Európai Unió mezőgazdaságában és regionális politikájában, de a világ más térségeiben is egyre nagyobb figyelmet kapott a helyi élelmiszer-termelés (Kiss 2005; Robinson, Farmer 2017). Hazánkban is a fogyasztói és így a szakpolitikai érdeklődés középpontjába került. Ricketts Hein, Ilbery és Kneafsey (2006) arra hívják fel a figyelmet, hogy a helyi élelmiszerrendszer egy adott ország különböző régióiban eltérő adottságokkal rendelkezhet. Téves következtetésekhez vezethet, ha figyelmen kívül hagyjuk az eltéréseket. Az élelmiszer-relokalizáció szakpolitikai stratégiaként fogalmazódott meg az élelmiszer-lánc fenntarthatóságának elősegítése, és a globális ellátási lánc hátulütőinek csökkentése érdekében (Hinrichs 2003). Egyes kutatók azonban kételkednek a lokális ellátási lánc fenntarthatóságában a globálissal szemben (Lamine 2015; Schader et al. 2014). Az élelmiszer relokalizáció elsőként a jóléti társadalmakban indult el, mint az Amerikai Egyesült Államokban vagy az Európai Unió országaiban (Kneafsey et al. 2013; Martinez, 2010).

Tanulmányomban célom az eredetileg Ricketts Hein, Ilbery és Kneafsey (2006) által létrehozott, a Benedek és Balázs szerzőpáros (2014) által hazai viszonyokra adaptált élelmiszer-relokalizációs *termelői index* újraszámolása, továbbá a helyi élelmiszerrendszerek térbeli mintázatának ismételt meghatározása és az eltérések elemzése.

Az index újraszámolását azért tartom időszerűnek, mert a hazai viszonyok elemzése óta eltelt öt évben számos fejlesztés valósult meg ezen a területen. A hazai Vidékfejlesztési Programban (2014–2020) külön alprogramként jelenik meg a rövid ellátási lánc. Fejlesztésére közvetlenül három felhívás irányul, melyek esetében összesen 17,98 milliárd forint a rendelkezésre álló keretösszeg (palyazat.gov.hu/node/56582# 2019). A „VP3-4.2.1-4.2.2-19 A Rövid Ellátási Láncokhoz kapcsolódó beruházások támogatása az élelmiszeripar és a borászat területén” felhívás 2019 december elején jelent meg, amelyre 2019 végéig még nem nyújtottak be igénylést. A „VP6-7.2.1-7.4.1.3-17 Helyi termékértékesítést szolgáló piacok infrastrukturális fejlesztése, közétkeztetés fejlesztése” felhívás 2017 februárjában jelent meg, és a tavalyi év végéig 453 pályázat esetében kötöttek szerződést 35 374 706,80 euró támogatási összegben. A „VP3-16.4.1-17 Együttműködések támogatása a REL és a helyi piacok kialakításáért, fejlesztéséért és promóciójáért” felhívás 2017. március végén jelent meg, eddig összesen 11 pályázat részesült támogatásban 2 364 199,37 euro értékben.

Jelen tanulmányban a 2014-ben hazai viszonyokra adaptált index indikátorait felülvizsgáltam és módosítottam, majd ezen adatokkal számoltam újra az index értékeit. A tanulmányban a következő hipotéziseket vizsgáltam:

- H1: A kistermelői aktivitási szint nőtt Magyarországon 2014 és 2019 között.
- H2: A támogatások azokba a megyékbe érkeznek, ahol felhasználásuk a leghatékonyabb.

A magyar agrárgazdaság területi jellemzői

A magyar agrárgazdaságban tevékenykedő gazdaságok száma az ezredforduló óta folyamatosan csökken. Míg 2000-ben mintegy 965 ezer gazdaság végzett mezőgazdasági tevékenységet, 2016-ra számuk ennek 45 százalékára, közel 431 ezerre esett vissza (A magyar mezőgazdaság regionális különbségei 2016). Érdekes azonban, hogy ezen belül a gazdasági szervezetek száma lassú ütemben növekedett, míg az egyéni gazdaságok száma rohamosan csökkent, a 2000-es évek elejétől az ötödére esett vissza. Az egyéni gazdaságok számának csökkenése mögött meghúzódó ok az ágazatban tapasztalható előregedés, a fiatalok elvándorlása a vidéki térségekből, illetve egyéb ágazatokban történő elhelyezkedése, melyhez valószínűleg a bruttó átlagkeresetek növekedése is hozzájárult. 2014-ről 2018-ra közel 40 százalékkal emelkedtek a bruttó átlagkeresetek, mely sok gazdálkodó esetében elég motiváló tényező volt ahhoz, hogy feladja – gyakran az időjárás viszontagságainak kitett – mezőgazdasági tevékenységét, és elhelyezkedjen egy havonta fix bért kínáló állásban. Az idősebb – főleg 65 év feletti – gazdálkodók közül sokan hagytak fel a termeléssel. „2016-ban az egyéni gazdaságok jelentős része, csaknem fele az Alföldön gazdálkodott. Számuk minden megyében csökkent 2010-hez képest, legjelentősebben Budapesten, valamint Pest, Veszprém, Borsod-Abaúj-

Zemplén megyékben. Ezekben a megyékben közel harmadával kevesebben foglalkoznak mezőgazdasággal, mint hat évvel korábban. Az egyéni gazdaságok számának csökkenése legkevésbé a Dél-Dunántúlon és az Alföldön érezhető, főként Tolna és Hajdú-Bihar megyék stabilabb gazdaságszáma miatt. Itt szorult vissza legkevésbé a 45 év feletti gazdálkodók aránya is, ugyanakkor a legfiatalabb generáció részaránya átlagon felül csökkent” (KSH 2016, 5.). A KSH adatai (2016) alapján a csökkenés leginkább azokat az egyéni gazdaságokat érintette, amelyek 1 hektár alatti területen gazdálkodtak, számuk 43 százalékkal csökkent 2010-hez képest. Ez a birtokméret a leginkább jellemző a kistermelői termék-előállításra (Hamza, Tóth 2006).

A KSH (2019) adatai alapján a művelési ágak szerint is láthatunk megyei szintű különbségeket. 2019-ben a szántóföldi növénytermesztés Békés megyében volt a legjelentősebb. Itt található az ország szántóterületeinek 9,5 százaléka, 409 ezer hektár. Az ország legnagyobb szőlőterületét Bács-Kiskun megye tudhatja magáénak (21 200 hektár), a gyümölcsösök 31,9 százaléka pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében van. Az országban az egyéni gazdaságok használatában van a szőlőterületek 77 százaléka, illetve a gyümölcsösök 75 százaléka, valamint értelemszerűen a konyhakertek csaknem 100 százaléka.

Az állatállomány, mely a szarvasmarhát, a sertést, a juhot és a tyúkot foglalja magában, jelen adatok alapján, országos szinten 2010-ről 2019-re 3,6 százalékkal csökkent. A legmagasabb állatállománnyal rendelkező megye 2019-ben Hajdú-Bihar megye volt (5 744 900 db), majd követte Bács-Kiskun megye (3 844 600 db) és Budapest (3 023 100 db). Az állatállomány számában a legnagyobb növekedés Budapest esetében látható, ahol 480,3 százalékkal nőtt 2010-ről 2019-re; nagyarányú növekedés főként a sertések és tyúkok számában tapasztalható. Kisebb mértékű növekedés látható Zala, Heves és Pest megyékben. Ezzel ellentétben hatalmasat esett az állatállomány Komárom-Esztergom megyében (57,3 százalékkal), amely a tyúkok számának csökkenésére vezethető vissza. Jelentősebb csökkenés figyelhető meg Somogy, Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben is.

Adatok és módszerek

A tanulmány bemutatja az élelmiszer-relokalizációs termelői index összetevőit és számítási módszertanát. Ezt követi az eredmények értékelése és a jövőbeni szakpolitikai hasznosíthatóság elemzése.

Az élelmiszer-relokalizációs index alapjául Knox (1974) Angliában és Walesben készített életszínvonal-számításai szolgáltak. Ugyanezt a számítást alkalmazta Ilbery (1984) a társadalmi jólét komparatív szintjének elemzésére Európában. Ezen számítási módszertant használta fel Ricketts Hein, Ilbery és Kneafsey (2006) a helyi élelmiszerrendszerek térbeli jellegzetességeinek feltárására. Az index az élelmiszer-relokalizációs index (*Index of Food Relocalization*) nevet

1. táblázat: Az élelmiszer-relokalizációs termelői index kiszámításához használt indikátorok a korábbi és jelen tanulmány alapján

Indicators used in calculating the Index of Food Relocalization Producer sub-Index on the basis of the previous and the present study

<i>Az élelmiszer-relokalizációs termelői index Benedek és Balázs (2014) által használt indikátorai</i>	<i>Az élelmiszer-relokalizációs termelői index jelen tanulmányban használt indikátorai</i>
1. A biogazdálkodók száma (2013)	1b. A biogazdálkodók száma (2019)
2. Helyi élelmiszer adatbázisban hirdető helyi termelők száma (2013)	2b. A helyi termelői piacok száma (2019)
3. A kistermelők száma (2011)	3b. A kistermelők száma (2017)
4. A védjegyek száma (2013)	4b. A védjegyek száma (2019)
5. Értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma (2010)	5b. Részben vagy egészben értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma (2016)

Forrás: Benedek, Balázs (2014) és saját adatgyűjtés alapján a szerző szerkesztése

kapta. Eredetileg két fő részből, a termelői és értékesítési indexből állt, de hazai viszonyokra csak a termelői index esetében adaptálta Benedek és Balázs (2014). Jelen tanulmány is kizárólag a termelői indexet vizsgálja. A vizsgált élelmiszer-relokalizációs termelői index (ÉRTI) a helyi élelmiszerrendszerek térbeli elterjedtségének és fejlődési lehetőségeinek különbségeit mutatja.

Az élelmiszer-relokalizációs termelői index kiszámításához használt öt indikátor részletesen:

1-1b. A biogazdálkodók száma. Az adatok a Benedek és Balázs szerzőpáros 2014-ben megjelent tanulmányához hasonlóan, a két hazai minősítő szervezet (Biokontroll Hungária Nonprofit Kft. – HU-ÖKO-01 – és Hungária ÖkoGarancia Kft. – HU-ÖKO-02) honlapjáról származnak. HU-ÖKO-01 esetében 2017. májusi adatok álltak rendelkezésre, a HU-ÖKO-02 minősítő rendszerhez viszont friss, 2019. májusi értékek szolgálták alapul. Az eredeti adatok 2013-ra vonatkoztak.

2-2b. Helyi élelmiszer adatbázisban hirdető helyi termelők száma / A helyi termelői piacok száma. Az eredeti forrás, a Termelőtől.hu Kft. honlapja nem került bele a vizsgálatba. 2013 augusztusában csaknem 12 500 gazdálkodó adatait tartalmazta az adatbázis, viszont a 2019 májusi adatgyűjtés alapján csak 1 109 termelő hirdetett a felületen. Az elmúlt években számos új, a helyi termelőket bemutató, esetlegesen rendelési lehetőséget is nyújtó honlap, adatbázis jött létre. Ezek első-sorban kisebb hatókörűek, országos lefedettséggel rendelkező csak egy-kettő akad, ám még ezek sem tudhatnak maguknak egy-két ezernél több hirdetőt. Az online felületekhez történő csatlakozás már nem jelent akkora kuriózumot, mint korábban, és sok termelő rendelkezik saját honlappal vagy közösségi oldallal. Az eredeti, Ricketts Hein, Ilbery és Kneafsey (2006) által készített, angol és walesi helyzetet feltáró tanulmány tartalmaz egy ún. marketing alindexet is, melynek része a „termelői piacok száma” indikátor. Jelen tanulmányban a „Helyi élelmiszer adatbázisban hirdető helyi termelők száma” indikátor helyett „A helyi ter-

melői piacok száma” indikátort használva (2019. júliusi gyűjtés) is kiszámoltam az indexet. Az adatok a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara „Termelői piac kereső” alkalmazásából (nak.hu 2019) származnak. A módosított indikátorral számolt index értékeit „b” jel jelöli a mutatók évszáma mellett. Azért döntöttem az indikátor cseréje mellett, mert 2014-ben, amikor az eredeti magyar felmérés készült, még nem volt jelentős a termelői piacok száma. Az e piacok működését szabályozó rendelet (51/2012. (VI. 8.) VM rendelet a helyi termelői piacokon történő árusítás étel- és italbiztonsági feltételeiről) is csak 2012-ben jelent meg. Mára azonban az országban már egyre több helyen találkozhatunk a kis- és őstermelőknek értékesítési lehetőséget nyújtó piacokkal. Az indikátor alkalmas a civil és önkormányzati szféra aktivitásának bemutatására is, hiszen jellemzően ők járnak élen a helyi termelői piac megnyitásával és működtetésében. A helyi termelői piac a rövid ellátási láncok egyik legegyszerűbb értékesítési módja, mely már megkövetel egy bizonyos fokú hálózatba szerveződő együttműködést is a résztvevők között.

3-3b. *A kistermelők száma.* Az elemzésben az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) legfrissebb, 2017-re vonatkozó adatai szerepelnek. A korábbi tanulmány 2011-es adatokkal számolt.

4-4b. *A védjegyek száma.* A Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala honlapjáról gyűjtöttem ki az adatokat 2019 márciusában. A keresést az eredeti tanulmány 2013 augusztusára vonatkozó adataihoz képest bővítettem. Az elemzésbe az eredetileg csak a „helyi” megnevezésre vonatkozó keresésen túl bevontam a „termék” és a „vidék” kulcsszavakat is. Ugyancsak kizártam azokat a védjegyeket, melyek esetében magánszemélyek vagy viszonteladók a védjegyjogosultak. Az országos lefedettséggel rendelkező védjegyeket nem vettem figyelembe a helyi jelleg biztosítása érdekében.

5-5b. *Értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma / Részben vagy egészben értékesítésre termelő egyéni gazdaságok száma.* Itt bővítettem a keresést, hiszen az eredeti tanulmányban kizárólag csak értékesítésre termelő egyéni gazdaságok szerepeltek az általános mezőgazdasági összeírás 2010-es adatai alapján. A KSH adatgyűjtése azonban jelenleg csak a fenti kategóriára vonatkozik, s ebből is csak a 2016-os adat állt rendelkezésre.

Az általam használt számítási módszer mindenben megegyezik Benedek és Balázs 2014-es tanulmányában alkalmazott módszerrel. Az étel- és italbiztonsági termelői index számításának képlete Benedek és Balázs (2014) alapján:

$$\text{ÉRTI}_i = 100 R_i / \text{NM}, \quad (1)$$

„ahol ÉRTI_i az i -edik megye jelenlegi termelési aktivitásra vonatkozó étel- és italbiztonsági termelői indexe, R_i az egyes indikátorok rangsorszámainak összege i -edik megyében, N az egyedi változók száma (ami jelen esetben 5), M a megyék száma (összesen 20 db).

Az index elvi szélsőértékei: 5 (ha egy megye minden változó esetében első) és 100 (ha egy megye minden változó esetében huszadik)” (Benedek, Balázs 2014, 68.). Az elemzésben nem az abszolút számok szerepelnek, hanem az egyes me-

gyékeknek az adott indikátor tekintetében elfoglalt helye a rangsorban. Az alacsonyabb érték jelenti a jobb teljesítményt, hiszen így az adott megye minden indikátor tekintetében előrébb szerepel a rangsorban. Azonos értékek esetén a megyék ugyanazon rangsorszámot kapják, így a sorrendben következő megye rangsorszáma annnyival magasabb lesz, ahány megegyező érték szerepelt a táblázatban. Tehát, ha a biogazdálkodók száma két megyében is 47, akkor mindkét megye a 11-es rangsorszámot kapja, de a következő megye már a 13. lesz a listában. A fenti indikátorok alapján képzett élelmiszer-relokalizációs index alkalmas arra, hogy feltárja megyei szinten a helyi élelmiszerrendszer kínálati oldalát, vagyis azt, hogy hány gazdálkodó látja el a piacot, vannak-e biotermelők, mennyire aktívak a gazdákat segítő civil szervezetek.

A jelenlegi helyzet feltárásán túl fontos látni, hogy milyen mértékű fejlődési potenciállal rendelkezik a vizsgált terület. A helyi élelmiszerrendszer fejlődési potenciálja, vagyis ÉRTI_{pi} értékei azt mutatják, hogy az i -edik megyében a helyi élelmiszerrendszerben milyen fejlődési lehetőségek rejlenek. Mennyire érdemes állami, EU-s forrásokat vagy civil erőfeszítéseket az adott terület fejlesztésébe fektetni. Az indikátorok értékeit ebben az esetben a társas és egyéni gazdaságok számához (KSH 2016) viszonyítottam. Kivétel ez alól a helyi termelői piacok és a védjegyek száma, mivel ezek nagyságát nem annyira a termelők száma, mint inkább a civil és önkormányzati aktivitás határozza meg. A módszertant tekintve ebben az esetben is követtem a korábbi cikk gyakorlatát.

Ezután ÉRTI_{ji} és ÉRTI_{pi} értékeket összehasonlítottam egymással, illetve figyelembe vettem a mezőgazdasági területek arányát (TeIR 2016) is. Az elemzés során, a 2014-es elemzéshez hasonlóan, fizikai korlátozó tényezőként a nem mezőgazdasági területek arányát i -edik megyében (NMTA_i) is vizsgáltam. Az ÉRTI_{ji} és ÉRTI_{pi} esetében az alacsonyabb érték nagyobb teljesítményt mutat, tehát annak érdekében, hogy ugyanolyan skálán kapjuk meg az értékeket, a rendelkezésre álló mezőgazdasági területek helyett a nem mezőgazdasági területek arányát szükséges bevonni a számításokba.

Hazánkban, Nyugat-Európához vagy az USA-hoz viszonyítva, jelenleg még alacsony fejlettségi szinten állnak a helyi élelmiszerrendszerek. Legelterjedtebb csatornáit a hagyományos és termelői piacok (Szabó 2017). Azon megyékbe érdemes eljuttatni a hazai és EU-s támogatásokat, ahol a leghatékonyabban hasznosulhatnak. Ott várható a leggyorsabb fejlődés, ahol nagyobb számban vannak jelen a helyi gazdálkodók, vannak még a mezőgazdasági tevékenységbe bevonható területek, támogató és nyitott a civil és önkormányzati szféra. A támogatások optimális allokációját i -edik megyében OA_i mutatja, melynek képlete:

$$\text{OA}_i = \text{ÉRTI}_{ji} + \text{ÉRTI}_{pi} + \text{NMTA}_i \quad (2)$$

OA_i értéke annál kedvezőbb, minél alacsonyabb, hiszen az adott megyében megfelelő számban vannak jelen a helyi gazdálkodók, aktív a civil szféra, a szereplők társas és egyéni gazdaságokhoz viszonyított aránya fejlődési potenciált rejt, továbbá a még bevonható mezőgazdasági területek nem korlátozzák a termelés növelését.

Az eredmények értékelése

Az ÉRT_{ij} , vagyis az élelmiszer-relokalizációs termelői index *jelenlegi értékei* azt mutatják, hogy a kistermelői aktivitási szint megyénként az egyes indikátorok tekintetében nagyon eltérő, ahogy ez a 2014-es kutatás idején is jellemző volt. Az összehasonlítás miatt szerepeltetem a 2014-es kutatás eredményeit is, ahogy ezt a többi mutató esetében is megtettem (2. táblázat, 1–2. ábra).

Budapesten ugyan értelemszerűen alacsony a kistermelők száma, a közülük biogazdálkodást folytatók száma kiemelkedően magas, illetve sok termelői piac létesült az elmúlt években. Az ÉRT_{ij} értéke Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, majd Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben a legalacsonyabb (19, 26 és 30–30), vagyis itt a legnagyobb a kistermelői aktivitási szint. Hajdú-Bihar megye csupán a termelői piacok számát tekintve került a középmezőnybe, de a többi indikátor esetében az élmezőnybe tartozik. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében inkább az értékesítési oldal erős. A megyében ugyan kiemelkedő a védjegyek száma, viszont a bejegyzett hat közül négynek ugyanazon LEADER csoport a jogosultja. Magas az adatbázisban hirdetőik száma is, de a gazdálkodók száma inkább a középmezőny értékeihez közelít. Borsod-Abaúj-Zemplén megye jól áll a helyi termelői piacok számát tekintve, a 2014-es 7. helyről feljött a 3. helyre.

2014-hez képest 9 megyében csökkent ÉRT_{ij} értéke, vagyis nőtt a kistermelői aktivitási szint. Tolna és Hajdú-Bihar megyékben nem változott ÉRT_{ij} értéke. Szabolcs-Szatmár-Bereg és Bács-Kiskun megyék továbbra is a legaktívabbak, pontszámuk is csökkent, főként Szabolcs-Szatmár-Beregben nagyobb a csökkenés mértéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 27-ről 19-re, Bács-Kiskun megyében 28-ról 26-re csökkent), amely a többi megyéhez viszonyítva a kistermelői aktivitási szint relatív növekedését jelenti.

Egy kicsit átrendeződött a középmezőny 2014-hez viszonyítva, hiszen Veszprém és Tolna megyék bekerültek az első tíz helyezett közé, Baranya és Jász-Nagykun-Szolnok megyék viszont kikerültek onnan. Komárom-Esztergom megye a legutolsó helyről előbbre került, a 17. helyre. Az elmúlt öt évben a legnagyobb visszaesést a kistermelői aktivitási szintet tekintve Heves megye produkálta, a 11. helyről visszacsúszott a 18. helyre, ami nagyrészt az értékesítésre termelő gazdálkodók és a biogazdálkodók számának relatív csökkenésére vezethető vissza.

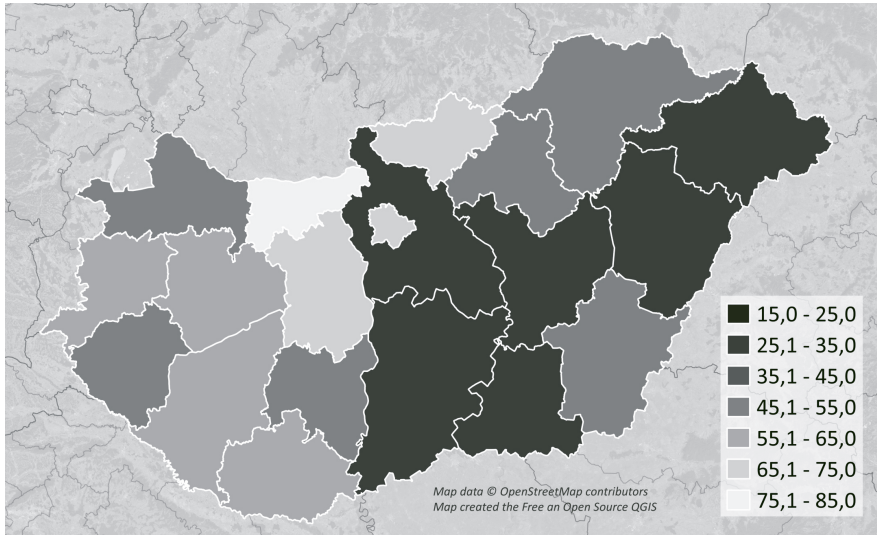
Az ÉRT_{ip} értéke mindkét évben számolva Budapest esetében a legkedvezőbb, ami annak köszönhető, hogy a főváros rendelkezik a legnagyobb felvevőpiaccal, továbbá a jogszabályi keretek is lehetővé teszik, hogy bármely kistermelő itt értékesítsen. Győr-Moson-Sopron megye helyzete hasonló Budapestéhez, hiszen itt is nagy a fizetőképes kereslet, földrajzi fekvéséből adódóan magas a kistermelői aktivitás és kiemelkedő a biogazdálkodók száma is. Tizenkét esetben csökkent a mutató értéke 2014-ről 2019-re. Érdekes, hogy ÉRT_{ij} alapján első helyen álló Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében a fejlődési potenciál nem olyan számottevő, tehát az elkövetkezendő években várható, hogy a többi megye utoléri vagy

2. táblázat: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek megyei aktivitási szintje (ÉRTI_j) 2014, 2019Level of activity of local food system stakeholders on a county basis (ÉRTI_j) 2014, 2019

megye / Megnevezés	βιογαστααικο- δók	Ηεγυι πιαοοκ	κιστερμιοοκ	Α υεαγεγυεκ	κεσυβεν υαγυ εγέσυβεν έρτέκεσυτέσυρε τερμeloé εγγυéνι γαστασυαγoκ	ΕΚ11J 2014	ΕΚ11J 2019b					
	Συάμα (db)	Ρανγ- συρ	Συάμα (db)	Ρανγ- συρ	Συάμα (fó)	Ρανγ- συρ	Συάμα (db)	Ρανγ- συρ	Συάμα (db)	Ρανγ- συρ		
Szabolcs- Szatmár- Bereg	92	3	20	6	2 245	4	2	5	27 596	1	27	19
Bács- Kiskun	68	7	9	14	3 402	1	3	2	27 182	2	28	26
Borsod- Abaúj- Zemplén	53	10	30	3	1 209	9	6	1	11 887	7	47	30
Hajdú- Bihar	72	6	5	17	2 988	2	3	2	20 676	3	30	30
Csongrád- Csanád	37	13	36	1	1 709	6	1	11	15 754	5	35	36
Pest	84	5	28	4	1 702	7	0	16	14 128	6	31	38
Békés	26	19	19	7	2 420	3	1	11	16 124	4	47	44
Tolna	64	8	11	11	1 187	10	2	5	7 307	14	48	48
Győr- Moson- Sopron	153	1	10	13	1 180	11	1	11	7 109	15	47	51
Veszprém	47	11	25	5	538	17	3	2	5 416	17	57	52
Jász- Nagykun- Szolnok	32	17	5	17	1 836	5	2	5	11 167	9	33	53
Budapest	93	2	36	1	578	16	0	16	735	20	72	55
Fejér	36	15	12	9	1 393	8	1	11	7 118	12	66	55
Somogy	47	11	14	8	1 034	12	0	16	11 821	8	60	55
Zala	37	13	7	15	639	15	2	5	9 040	10	52	58
Baranya	91	4	4	19	997	14	1	11	7 334	13	59	61
Komárom- Esztergom	33	16	12	9	497	19	2	5	3 660	19	84	68
Heves	21	20	11	11	1 014	13	0	16	8 095	11	52	71
Vas	27	18	7	15	529	18	2	5	5 761	16	62	72
Nógrád	54	9	3	20	292	20	0	16	3 867	18	72	83
Összesen	1 167		304		27 389		32		221 777			

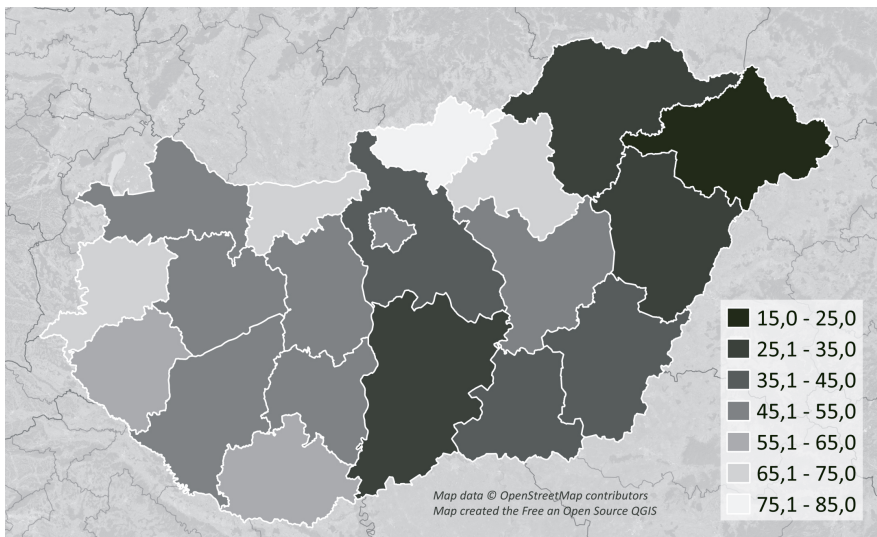
Forrás: Benedek, Balázs (2014) és 2019. évi saját adatgyűjtés alapján a szerző szerkesztése
 ÉRTI_j 2019b: módosított indikátorral számolt érték 2019-es adatokkal

1. ábra: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek megyei aktivitási szintje (ÉRTI_i) 2014
Level of activity of local food system stakeholders on a county basis (ÉRTI_i) 2014

Forrás: Benedek, Balázs (2014) alapján a szerző szerkesztése

2. ábra: A helyi élelmiszerrendszer szereplőinek megyei aktivitási szintje (ÉRTI_i) 2019
Level of activity of local food system stakeholders on a county basis (ÉRTI_i) 2019

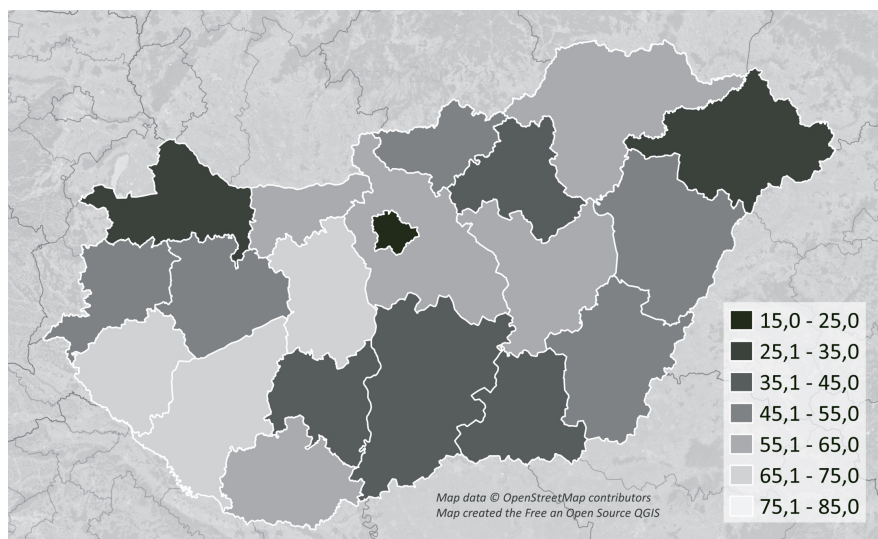
Forrás: Saját adatgyűjtés alapján a szerző szerkesztése

akár meg is előzi. A leszakadó Nógrád megye helyzete még inkább romlott, így itt még nagyobb erőfeszítések szükségesek a kistermelői aktivitási szint növelésére. Összefoglalva elmondható, hogy az elmúlt öt évben ugyan jelentős fejlődés ment végbe a helyi élelmiszer-termelésben és -értékesítésben, de ahogy az a továbbiakból kiderül, a lehetőségek még korántsem kiaknázottak teljes mértékben (3. táblázat, 3-4. ábra).

A támogatások optimális allokációja tekintetében a sorrend 2014-hez képest nem változott jelentősen. Az első három helyezett Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Csongrád-Csanád megyék. Tehát a fejlődés üteme még mindig ezen megyékben lenne a leggyorsabb.

A sereghajtók között Nógrád megye szinte mindegyik mutató alapján a legutolsó, habár viszonylag magas a biogazdálkodók aránya, de a bevonható mezőgazdasági területek kiterjedése szerény, ami korlátozza a további fejlődést. Vas megye a középmezőnyből lecsúszott az utolsó előtti helyre, ami főleg a fejlődési potenciál csökkenésére vezethető vissza. Jelentős különbséget mutat az ÉRTI_j és ÉRTI_p alapján felállított rangsor 9 megyében is, név szerint Budapest, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Komárom-Esztergom, Somogy, Veszprém megyékben. A 2014-es négy (Budapest, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest) belső ellentmondást felvonultató megyéhez képest ez jelentős változás, amely a támogatások nem megfelelő allokációjára enged következtetni. ÉRTI_j és ÉRTI_p mutatók között gyenge pozitív korreláció áll fenn (4. táblázat).

3. ábra: A helyi élelmiszerrendszer megyei szintű fejlődési potenciálja (ÉRTI_p) 2014
The development potential of the local food system on a county basis (ÉRTI_p) 2014

Forrás: Benedek, Balázs (2014) alapján a szerző szerkesztése

3. táblázat: A helyi élelmiszerrendszer megyei szintű fejlődési potenciálja (ÉRTI_p) 2014, 2019
 The development potential of the local food system on a county basis (ÉRTI_p) 2014, 2019

Megye / Megnevezés	Biogazdálko- dók	Helyi termelői piacok	Kistermelők	A védjegyek	Részben vagy egészben értékesítésre termelő egyéni gazdaságok	ERTI _j 2014	ERTI _j 2019b					
	Aránya Rang- sor	Száma Rang- (db) sor	Aránya Rang- sor	Száma Rang- (db) sor	Aránya Rang- sor							
Budapest	7,27	1	36	1	45,19	1	0	16	57,47	4	19	23
Győr- Moson- Sopron	1,21	2	10	13	9,37	2	1	11	56,44	5	34	33
Veszprém	0,42	5	25	5	4,77	14	3	2	48,07	13	50	39
Bács- Kiskun	0,16	16	9	14	7,83	5	3	2	62,53	2	37	39
Csongrád- Csanád	0,15	17	36	1	7,07	9	1	11	65,21	1	42	39
Szabolcs- Szatmár- Bereg	0,18	13	20	6	4,34	15	2	5	53,32	7	31	46
Hajdú- Bihar	0,18	13	5	17	7,58	7	3	2	52,47	9	46	48
Békés	0,09	20	19	7	8,02	4	1	11	53,42	6	49	48
Komárom- Esztergom	0,39	6	12	9	5,86	12	2	5	43,12	17	58	49
Jász- Nagykun- Szolnok	0,15	17	5	17	8,7	3	2	5	52,89	8	61	50
Pest	0,29	8	28	4	5,86	12	0	16	48,64	11	59	51
Tolna	0,37	7	11	11	6,92	10	2	5	42,61	18	44	51
Fejér	0,20	10	12	9	7,7	6	1	11	39,37	19	71	55
Heves	0,15	17	11	11	7,48	8	0	16	59,69	3	42	55
Borsod- Abaúj- Zemplén	0,17	15	30	3	3,97	18	6	1	39,03	20	65	57
Baranya	0,59	4	4	19	6,46	11	1	11	47,49	15	57	60
Vas	0,21	9	7	15	4,17	16	2	5	45,37	16	54	61
Zala	0,20	10	7	15	3,43	20	2	5	48,48	12	66	62
Somogy	0,19	12	14	8	4,17	16	0	16	47,73	14	73	66
Nógrád	0,70	3	3	20	3,79	19	0	16	50,24	10	53	68
Összesen			304					32				

Forrás: Benedek, Balázs (2014) és 2019. évi saját adatgyűjtés alapján a szerző szerkesztése
 ÉRTI_p 2019b: módosított indikátorral számolt érték 2019-es adatokkal

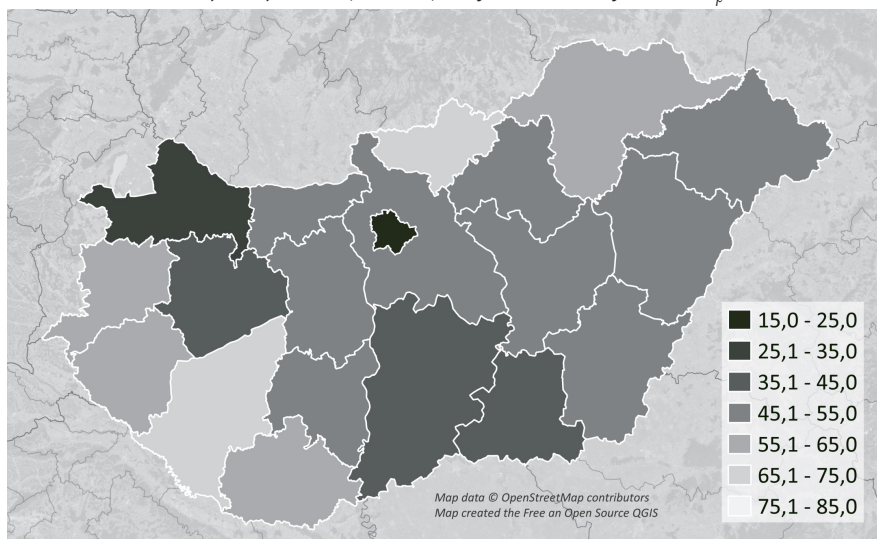
4. táblázat: A támogatások optimális allokációja (OA) megyei szinten (2014, 2019)
Optimal allocation of subsidies (OA) on the county level (2014, 2019)

Megye / Megnevezés	ER1lj		ER1lp		NMIA		OA 2014		OA 2019b	
	Érték	Rang- sor	Érték	Rang- sor	Érték	Rang- sor	Érték	Rang- sor	Érték	Rang- sor
Szabolcs- Szatmár- Bereg	19	1	46	6	39,0	7	93,5	1	104,0	1
Bács- Kiskun	26	2	39	3	41,7	9	105,7	3	106,7	2
Csongrád- Csanád	36	5	39	3	31,7	4	111,2	4	106,7	2
Hajdú- Bihar	30	3	48	7	28,8	2	103,7	3	106,8	4
Békés	44	7	48	7	23,4	1	119,1	5	115,4	5
Győr- Moson- Sopron	51	9	33	2	40,2	8	119,7	6	124,2	6
Tolna	48	8	51	11	34,8	6	122,8	7	133,8	7
Jász- Nagykun- Szolnok	53	11	50	10	30,8	3	135,5	8	133,8	7
Pest	38	6	51	11	51,0	15	136,9	9	140,0	9
Borsod- Abaúj- Zemplén	30	3	57	15	56,9	16	165,9	15	143,9	10
Fejér	55	12	55	13	34,5	5	175,2	16	144,5	11
Budapest	55	12	23	1	66,7	20	153,5	11	144,7	12
Veszprém	52	10	39	3	58,4	17	163,2	13	149,4	13
Komárom- Esztergom	68	17	49	9	43,7	11	187,3	19	160,7	14
Baranya	61	16	60	16	42,8	10	157,1	12	163,8	15
Heves	71	18	55	13	45,4	12	141,1	10	171,4	16
Somogy	55	12	66	19	50,8	14	181,8	18	171,8	17
Zala	58	15	62	18	59,1	18	175,6	17	179,1	18
Vas	72	19	61	17	50,1	13	164,5	14	183,1	19
Nógrád	83	20	68	20	64,4	19	189,1	20	215,4	20
Pearson korreláció r érték									0,094	
Spearman-féle rangkorreláció									0,032	

Forrás: Benedek, Balázs (2014) és 2019. évi saját adatgyűjtés alapján a szerző szerkesztése
OA 2019b: módosított indikátorral számolt érték 2019-es adatokkal

A nem mezőgazdasági területek arányát (NMT) is vizsgáltam, mint a fejlődés fizikai korlátozó tényezőjét. Az országos átlag 44,7 százalék, melyhez – a 2014-es elemzéshez hasonlóan – Komárom-Esztergom megye értéke közel esik, viszont a kistermelői aktivitás nagyon alacsony szintű, ami mindenképp gátat vehet a gyors és hatékony rövid ellátási lánc fejlesztésének.

4. ábra: A helyi élelmiszerrendszer megyei szintű fejlődési potenciálja (ÉRTI_p) 2019
The development potential of the local food system on a county basis (ÉRTI_p) 2019

Forrás: Saját adatgyűjtés alapján a szerző szerkesztése

Összefoglalás

A 2014-ben megjelent közlemény (Benedek, Balázs 2014) adatgyűjtése óta már több, mint öt év eltelt, így időszerű az index újraszámolása, az elért eredmények értékelése. Az elemzés eredeti célja az volt, hogy a 2014–2020-as programozási időszak szakpolitikai döntéshozói számára újszerű módszertani eszközt biztosítson. Ugyan a tanulmány írása idején a programozási időszak még nem zárult le, de az Európai Unió által támogatott fejlesztések már elkezdődtek, illetve számos civil kezdeményezés valósult meg, melyek konkrét források nélkül is biztosíthatják a továbblépést.

A szakirodalmi kutatás és az adatgyűjtés alapján a tanulmány elején két hipotézist fogalmaztam meg. A hipotéziseket az indexszámítás eredményei alapján elemeztem.

H1: A kistermelői aktivitási szint nőtt Magyarországon 2014 és 2019 között.

A hipotézis csak részben igazolható, hiszen a hús megye közül csak kilencben csökkent ÉRTI_p értéke, tehát itt nőtt az aktivitás. Két megyében nem vál-

tozott, míg a többi kilenc megyében csökkent az aktivitási szint. Az ÉRTI_j értéke Szabolcs-Szatmár-Bereg (19), Bács-Kiskun (26), majd Hajdú-Bihar (30) és Borsod-Abaúj-Zemplén (30) megyékben a legkedvezőbb. Megállapítható, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében csökkent leginkább az értéke (27-ről 19-re), Bács-Kiskun megyében szinte alig (28-ről 26-ra), Hajdú-Bihar megyében pedig egyáltalán nem változott az érték (30). Borsod-Abaúj-Zemplén megyében viszont 47-ről 30-ra csökkent, amely jelentős fejlődésnek tekinthető. Ezen megyék még inkább elszakadtak a többiekől. A soron következő Csongrád-Csanád megyében 36, mely csaknem kétszerese az első, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékének. ÉRTI_j 2014-ben Komárom-Esztergom megyében volt a legmagasabb, 84. 2019-ben a legmagasabb érték 83 (Nógrád megye). Tehát a kistermelői aktivitás összességében valamelyest növekedett, de az egyes megyék értékeit vizsgálva látható, hogy ez nem minden esetben van így.

H2: A támogatások azokba a megyékbe érkeztek, ahol felhasználásuk a leghatékonyabb.

Ha a támogatások optimális allokációja mutatót vizsgáljuk, akkor a 2014-es és 2019-es adatok között nem láthatunk nagy különbségeket a legjobb értékeket felmutató megyék tekintetében. Leghatékonyabbnak a forrásfelhasználás Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, Csongrád-Csanád és Hajdú-Bihar megyékben tekinthető. A jelenlegi helyzetet és a fejlődési potenciált vizsgálva azonban 2014-hez képest romlottak az értékek. A hipotézist cáfolja, hogy jelentős különbséget mutat az ÉRTI_j és ÉRTI_p alapján felállított rangsor kilenc megyében is: Budapest, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Komárom-Esztergom, Somogy és Veszprém. A 2014-es négy (Budapest, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest) belső ellentmondást felvonultató megyéhez képest ez jelentős változás, mely arra enged következtetni, hogy a támogatások nem oda érkeznek, ahol felhasználásuk a kistermelői aktivitási szint növelésére a leghatékonyabb lenne. Az eredmények alapján látható, hogy a hagyományosan mezőgazdasági jellegű megyékben hasznosulhatnak leggyorsabban a források. A fizikai korlátozó tényezők és a civil szervezeti, önkormányzati aktivitás az adott megyében meggyorsíthatják a rövid ellátási láncok fejlődését.

Jelen kutatásban, Benedek és Balázs (2014) számításaihoz hasonlóan, elsősorban a termelői oldal került előtérbe. Fontos lenne azonban megvizsgálni a kereslet térbeli elrendeződését is, így kaphatnánk komplex képet a rövid ellátási láncok hazai fejlesztésének térbeli, társadalmi különbségeiről. Látható, hogy a rövid ellátási láncok termelői oldala megyénként eltérő sajátosságokkal rendelkezik, így a szakpolitikai döntésekben szükség lenne arra, hogy a területi tényezőket hangsúlyosabban vegyék figyelembe a regionális, vagy még inkább országos szinten uniformizált támogatásokkal szemben. A területi sajátosságok csak a pontozási szempontok között jelennek meg, ám kevés számú pályázó esetén előfordulhat, hogy az alacsonyabb pontszámmal rendelkező és szakmailag, területi sajátosságok szempontjából kevésbé megalapozott igények is támogatásban részesülnek. A következő programozási időszakban célszerű lenne szak-

mai szervezetek véleményére is támaszkodva, regionális vagy megyei szinten elterő tartalmú pályázati felhívások megjelentetése, melyek jobban illeszkednek az adott terület adottságaihoz. A még pontosabb tervezéshez azonban szükséges a fogyasztói szokások és preferenciák, valamint a fizetőképes kereslet területi vizsgálata is.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a Magyar Nemzeti Bank Doktori Ösztöndíjpályázat támogatásával készült.

Irodalom

- A magyar mezőgazdaság regionális különbségei, 2016. Agrárium 2016. Gazdaságszerkezeti összeírás. (2016) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Benedek Zs., Balázs B. (2014): Az élelmiszertermelés relokalizációjának térbeli-társadalmi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 63–76. <https://doi.org/fr6c>
- Burton, M. (2001): Consumer attitudes to genetically modified organisms in food in the UK. *Eur. Rev. Agric. Econ.*, 4., 479–498. <https://doi.org/bp35hz>
- Caputo, V., Vassilopoulos, A., Nayga, R. M., Canavari, M. (2013): Welfare effects of food miles labels. *J. Consum. Aff.* 2., 311–327. <https://doi.org/fr6f>
- Forbes, S. L., Cohen, D. A., Cullen, R., Wratten, S. D., Fountain, J. (2009). Consumer attitudes regarding environmentally sustainable wine: An exploratory study of the New Zealand marketplace. *Journal of Cleaner Production*, 13., 1195–1199. <https://doi.org/b28pgb>
- Hamza E., Tóth E. (2006): *Az egyéni gazdaságok eltartóképessége, megélhetésben betöltött szerepe.* Agrárgazdasági tanulmányok 2. AKI, Budapest
- Hendrickson, M. K., Heffernan, W. D. (2002): Opening spaces through relocalization: Locating potential resistance in the weaknesses of the global food system. *Sociologia Ruralis*, 4., 347–369. <https://doi.org/bwtp6x>
- Hinrichs, C.C. (2003): The practice and politics of food system localization. *J. Rural Stud*, 1., 33–45. <https://doi.org/cnhfhr>
- Howard, P.H. (2009): Consolidation in the North American organic food processing sector, 1997 to 2007. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 1., 13–30. <https://doi.org/fr6j>
- Ilbery, B. (1984): Core-periphery contrasts in European social well-being. *Geography*, 69., 289–302.
- Ilbery, B., Kneafsey, M., Bamford, M. (2000): Protecting and promoting regional speciality food and drink products in the European Union. *Outlook on Agriculture*, 1., 31–37. <https://doi.org/bq6h6g>
- Kiss É. (2005): *Az Európai Unió a 21. század elején.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kneafsey, M., Venn, L., Schmutz, U., Balázs, B., Trenchard, L., Eyden-Wood, T., Sutton, G., Blackett, M., Santini, E. F., Gomez, S. (2013): *Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State of Play of Their Socio-Economic Characteristics.* EUR-Scientific and Technical Research Series; Publications Office of the European Union, Luxembourg City, Luxembourg <https://doi.org/fr6n>
- Knox, P. L. (1974): Spatial variations in level of living in England and Wales in 1961. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 7., 1–24. <https://doi.org/dszgqt>
- KSH [Központi Statisztikai Hivatal] (2019): STADAT – 6.4.1.1. Földterület művelési ágak szerint (2000–) (ksh.hu)
- Lamine, C. (2015): Sustainability and resilience in agrifood systems: Reconnecting agriculture, food and the environment. *Sociol. Rural.* 1., 41–61. <https://doi.org/gf6v2b>

- Marsden, T. (2000): Food matters and the matter of food: Towards a new food governance? *Sociol. Rural.* 1., 20–29. <https://doi.org/bs2jf8>
- Martinez, S., Hand, M., Pra, M. D., Pollack, S., Ralston, K., Smith, T., Vogel, S., Clark, S., Lohr, L., Low, S., Newman, C. (2010): *Local Food Systems Concepts, Impacts, and Issues*. USDA-Economic Research Service, Washington, DC, USA
- Murdoch, J., Marsden, T., Banks, J. (2000): Quality, nature, and embeddedness: Some theoretical considerations in the context of the food sector. *Economic Geography*, 76., 107–125. <https://doi.org/fhj82z>
- Renting, H., Marsden, T.K., Banks, J. (2003): Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. *Environment and planning A* 3., 393–412. <https://doi.org/dlhmh4q>
- Ricketts Hein, J., Ilbery, B., Kneafsey, M. (2006): Distribution of local food activity in England and Wales: An index of food relocalization. *Regional Studies*, 3., 289–301. <https://doi.org/dgxf6>
- Robinson, J. M., Farmer, J. R. (2017): *Selling Local. Why Local Food Movements Matter*. Indiana University Press, Bloomington <https://doi.org/fr6q>
- Schader, C., Grenz, J., Meier, M. S., Stolze, M. (2014): Scope and precision of sustainability assessment approaches to food systems. *Ecol. Soc.*, 3., <https://doi.org/gfkwk>
- Smithers, J. Lamarche, J. Joseph, A. E. (2008): Unpacking the terms of engagement with local food at the Farmers' market: Insights from Ontario. *Journal of Rural Studies*, 3., 337–350. <https://doi.org/bwd3pm>
- Sonnino, R. (2007): The power of place: Embeddedness and local food systems in Italy and the UK. *Anthropology of Food* <https://doi.org/fr6r>
- Szabó D. (2017): *A termelői piacok piacszervezői, termelői és fogyasztói szempontú vizsgálata*. Doktori (Ph.D.) értekezés, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Gödöllő
- Toler, S., Briggeman, B. C., Lusk, J. L., Adams, D. C. (2009): Fairness, farmers markets, and local production. *American Journal of Agricultural Economics*, 5., 1272–1278. <https://doi.org/csxt5z>
- Van Wezemael, L., Caputo, V., Nayga, R. M., Chrysochoidis, G., Verbeke, W. (2014): European consumer preferences for beef with nutrition and health claims: A multi-country investigation using discrete choice experiments. *Food Policy*, 44., 167–176. <https://doi.org/fr6s>
- 52/2010. (IV. 30.) FVM rendelet a kistermelői élelmiszer-termelés, -előállítás és -értékesítés feltételeiről

Internetes források

- <http://www.inspection.gc.ca/food/labelling/food-labelling-for-industry/origin/local-food-claims/eng/1368135927256/1368136146333> (Letöltés: 2019. 10. 05.)
- <https://www.nak.hu/termeloipiac-kereso?view=items> (Letöltés: 2019. 09. 14.)
- <https://www.palyazat.gov.hu/node/56582#> (Letöltés: 2019. 09. 14.)